

1

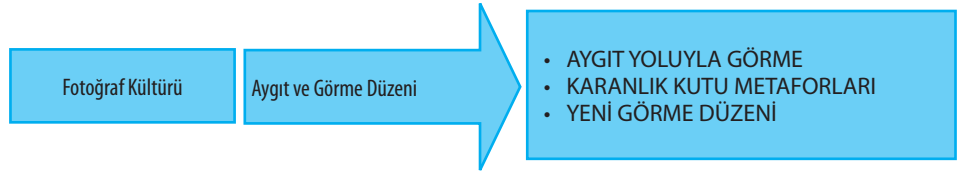
Amaçlarımız

- Çıplak göz ve aygıtla görme arasındaki farklılıkları açıklamak
- Görmeyle ilgili olarak karanlık kutuyu açıklamak
- Karanlık kutu metaforlarını açıklamak
- Yeni görme düzenini tanımlamak
- Yeni görme düzeninin belirleyici öğelerini açıklamak

Anahtar Kavramlar

- Çıplak Göz
- Optik Yoluyla Görme
- Karanlık Kutu
- Görme Düzeni
- Gerçeklik
- Yeniden Üretim
- Görüntü Boyutu

İçindekiler

Aygıt ve Görme Düzeni

AYGIT YOLUYLA GÖRME

Çıplak Göz ve Aygıt

Fotoğraf için yeni bir görme biçimi denilmektedir. Fotoğrafı görme bağlamında incelemek, bir yönüyle de görme ve görme anlayışının oluşumunu, gelişimini belirlemektedir. Fotoğrafın tarihi 1800'lü yıllardan başlatılmasına rağmen görme bağlamındaki gelişmeleri anlayabilmek için çok daha eskilere gitmek gerekir. Öte yandan fotoğrafla ilgili olarak şunu da belirtmek gerekir; XXI. yüzyılın sunduğu teknolojilerle ortaya çıkan gelişmeler, fotoğrafı da kökten değiştirmiştir. Bunun sonucu olarak üretilen görüntüler, yaşamın her alanında karşımıza çıkan görme anlayışının nedenidir. Sadece fotoğraf açısından bakıldığında, değişen teknoloji fotoğrafının görme biçimini de değiştirmiştir. Örneğin, 1980'li yılların sonuna kadar fotoğraf alanında filme dayalı bir teknoloji kullanıldı. Daha sonra ise önce elektronik ve sayısal teknolojilere geçildi. 2000'li yıllarda yani remediation döneminde ise fotoğraf da birçok farklı araçla birleşti. Bütün bu gelişmeler, görmeyi de etkilemiştir. Bu bağlamda görmeyle ilgili yapısal gelişmeler söz konusudur. Evet, fotoğraf görmeyle ilişkilidir. Hatta fotoğrafın atası kabul edilen karanlık kutu (camera obscura) belirleyici bir öneme sahiptir. Görmeye ilgili konuları, karanlık kutudan önce ve sonra olmak üzere iki belirleyici döneme ayırabiliriz. Başka bir deyişle, karanlık kutuyla birlikte yeni görme düzeni ortaya çıkmıştır. Yeni görme düzeni, karanlık kutuyla başlayarak günümüzün yeni medya araçlarına kadar ulaşan dönemi içine alır.

Görme organımız bizim görmeyle ilgili uyumumuzu (oryantasyon) sağlar. Bilindiği gibi kulak duyma, burun koku, dil tat ve deri dokunma uyumu sağlar. Görme uyumunu sağlayan göz diğer organlardan farklıdır. Kulak, burun, dil ve deri organlarının oluşturduğu uyum için özel bir araca ihtiyaç yoktur. Örneğin koku uyumu için burnumuza ek olarak bir araca ihtiyaç duymayız. Tat almak için de aynı durum geçerlidir. Öte yandan görme organımızla ilgili iki farklı durum söz konusudur. Birincisi çıplak gözle gerçekleşen görme uyumu ve bunu oluşturan görme düzeni. İkincisi ise görme organının önüne gelen aygıt yoluyla oluşan görme uyumu ve bu şekilde ortaya çıkan görme düzeni. Bu durum için aygıt ya da araç yoluyla oluşan görme uyumu denilebilir. Göz belirleyici bir organ olarak vardır ve görmeyi yönlendirmek için yüzün önüne bir aygıt gelmiştir.

Tarihsel süreç içinde görmeyi yönlendirmek için birçok aygıt kullanılmıştır. Bu anlamda optik ve optik yoluyla üretilen aygıtlar çağlar boyu belirleyici olmuştur. Bu aygıtlar, bir anlamda, insan gözü gibi görme sağlayarak insan gözünün yerine geçme durumuna gelmiştir. Bunun sonucu olarak, biraz önce söylediğimiz gibi iki farklı görme durumu

ortaya çıkmıştır. Optik yoluyla görülen bir gerçek insan gözünün gördüğü duruma gelmiştir. Tabii ki bu süreç içinde insan gözünün yerini alan bir görsellik gündeme gelmiştir. İnsanın çıplak gözleri yoluyla oluşturduğu görme düzeninden bir tür uzaklaşma olmuştur. Bu süreç ne zaman ve hangi olaylar nedeniyle başlamıştır. Böylesi önemli bir dönüşümü, tarihin hangi döneminden başlayarak açıklamak gerekir? Bu konuyu, optik yoluyla yüzey üzerinde görüntü elde etmeyle birlikte değerlendirmek gerekir. Optik yoluyla yüzey üzerinde görüntü elde etmenin ortaya çıkardığı durum, yeni bir görme düzeninin en belirgin tarihsel aşamasıdır.

Yeni görme düzeni, fotoğrafla birlikte yani optik yoluyla yüzey üzerine resmetmenin aygıtlarıyla XIX. yüzyıldan başlayarak yaygınlaşmıştır. Bu şekilde önceki dönemlerin hakim anlayışı olan çıplak gözle görme düzeni yerini optik yoluyla görmeye terk etmeye başlamıştır. Bu tarihsel süreç içinde belirgin olan birçok öğeden söz etmek gerekir, ancak üzerinde durulması gereken temel olgu *optik yoluyla* kavramı içinde yer alır. Optik yoluyla denildiğinde, optik aygıtlardan söz edilmiş olur. İşte bu nedenle, bu tarihsel süreci anlayabilmek için belirleyici olan bazı optik aygıtları önemle incelemek gerekir. Bunları da sadece teknik özellikleriyle değil, sosyo-kültürel ve hatta yöneten-yönetilenler süreci içindeki durumları açısından ele alıp incelemek gerekir. Bu şekilde, yeni görme düzeninin XXI. yüzyılda ulaştığı durumu açıklamak ve anlamak kolaylaşacaktır. Bir kez daha vurgulamak gerekirse, bir aygıtı tek başına teknolojik yönüyle değil, bu teknolojik durumla birlikte oluşturduğu sosyo-kültürel yapı içinde ele almak gerekir. Bu şekilde aygıtın toplumsal yaşam içindeki durumu anlaşılır olacaktır. Diğer yönüyle, teknoloji boyutuyla ele alındığında ise aygıt, teknolojik kullanımlarının dışına çıkılmadan ele alınmış olur. Bu bağlam içinde belirleyici olan aygıt, *karanlık kutu*, Latince deyişle *camera obscura*'dır.

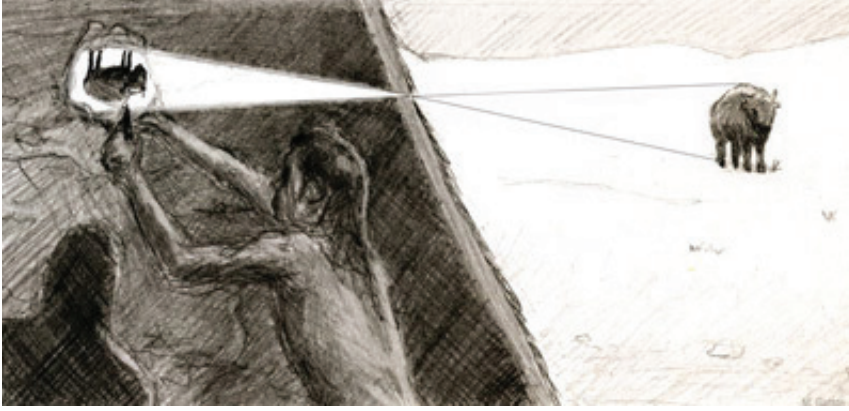
Karanlık kutu, tarihsel olarak bir dönüşümü gösterirken, sadece teknolojik olarak değil aynı zamanda sosyo-kültürel olarak da etkiler ortaya çıkartmıştır. Hatta karanlık kutu, düşünce sistemlerini bile etkilemiştir. Karanlık kutuyla birlikte, özellikle, XIX. yüzyılda başlayan yaygın kullanımla ortaya çıkan yeni görme düzeni modern bir durumu ifade eder. Bu yeni görme düzeniyle ilgili olarak 1800'lü yılların ilk çeyreğinden itibaren fotoğrafın belirleyiciliği söz konusudur. Öte yandan şunu da unutmamak gerekir, fotoğraf ne teknik ne de içerik olarak bu yeni görme düzeninin başlangıç noktasını oluşturmaz. Fotoğraf daha ortada yok iken karanlık kutu, bu yeni görme düzenini hazırlamıştır. Fotoğrafın bulunuşu sürecinde iki temel belirleyici olgu söz konusudur. Bunlardan ilki optik yoluyla yüzey üzerinde görüntünün elde edilmesi. İkincisi ise yüzey üzerinde elde edilen bu görüntünün ışığa duyarlı bir yüzey üzerine kaydedilmesidir. İlk aşamadaki gelişmeler yani optik yoluyla yüzey üzerine görüntünün elde edilmesi, sözünü ettiğimiz yeni görme düzeniyle ilgili fotoğraf öncesindeki gelişmeleri içine alır.

İşığı Toplayan Kutu

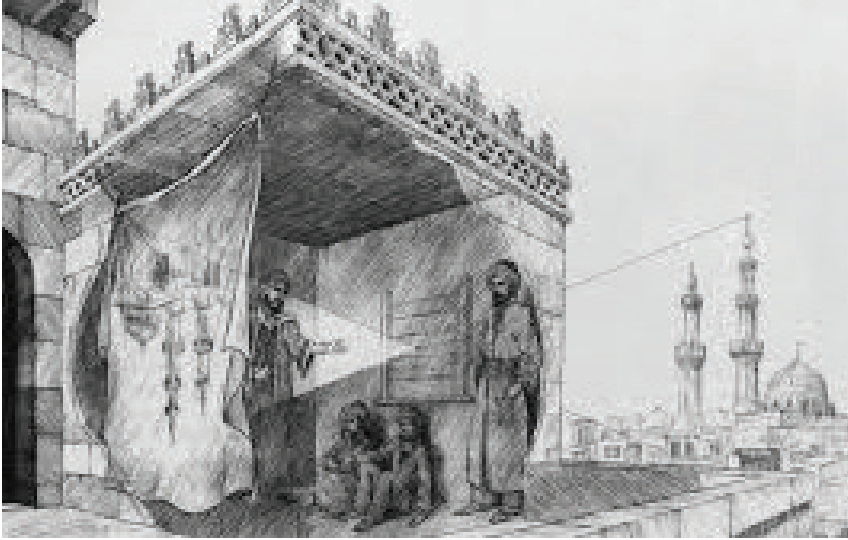
İçine ışık sızdırmayan dört tarafı kapalı bir kutu. Bu kutunun bir yüzündeki deliğin, üzerine gelen ışığı toplayarak içine aldığı ve kutunun içinde, deliğin tam karşısında görüntü oluşturduğu bir yüzey. Bu basit aygıt, İÖ V. yüzyılda Çinli bilim adamı *Mo Ti*'den (İÖ 470-391) beri bilinmektedir. X. yüzyılın sonu XI. yüzyılın başında Arap bilim adamı *İbnü'l Heysem* (935-1039/40) ise ışığı toplayarak görüntü üreten bu aygıtın çalışma sistemini ilk olarak açıklamış ve aygıtı uygulamalı bir deneyde kullanmıştır. Öte yandan *Öklit* (İÖ 365-300), *Aristoteles* (İÖ 384-322) ve daha sonra *Roger Bacon* (1220-1292), *R. Gemma Frisius* (1508-1555), *Leonardo da Vinci* (1452-1519) gibi bilim adamları ve sanatçılar bu aygıttan söz etmişlerdir. Bir başka deyişle, görmeyle ilgili olarak karanlık kutu üzerinde durmuşlardır.

Yüzey üzerinde görüntünün ortaya çıkmasıyla ilgili doğadaki olayları da görmezden gelemeyiz. Özellikle yansıtıcı yüzeyler üzerinde ortaya çıkan yansımalar ya da gölgele-

Resim 1.1

Karanlık Kutu
(Camera Obscura).
Bu aygıtın insanlık
tarihinin çok eski
dönemlerinde beri
kullanıldığında işaret
edilmektedir.

ri yüzey üzerindeki görüntüler olarak değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda, karanlık kutunun önemi, insan eliyle yapılmış, bu alandaki, ilk aygıt olmasından kaynaklanır. Karanlık kutu Mo Tiden İÖ V. yüzyıldan, beri insanın görme uyumunu sağlamaya yönelik kullanılmıştır. Bu kullanılışın temel mantığını da İbnü'l Heysem, ünlü İbnü'l *Kitâb el-Menâzır* adlı eserinde açıklamıştır. İbnü'l Heysem aslında karanlık kutuyu ışınlarına doğrusal olarak yapıldığını deneysel olarak ispatlarken kullanmıştır. Bu konudaki ünlü örneği şöyledir:

Işıkların ve renklerin havada ya da benzeri saydam nesnelerde karışmadığı açıktır. Işıkların karanlık bir mekana geçip, oradaki bir perde üzerine düştüğü bir aralığın (deliğin) önünde farklı uzaklıkta ve şekilde yerleştirilmiş çok sayıda mumun ışığı, mumların konumuna göre farklı şekilde bu perde üzerinde ortaya çıkarlar. Aralıkta doğrusal bir çizgi boyunca her bir mumun görüntüsü perdede tersi bir konumda ortaya çıkar. Eğer mumlardan biri örtülürse, yalnızca o mumun görüntüsü ortadan kalkar; örtü kaldırılırsa, ışık geri gelir...⁽¹⁾

⁽¹⁾ Hüseyin Gazi Topdemir,
*Modern Optiğin Kurucusu:
İbnü'l-Heysem Hayatı Eserleri
ve Teorileri*, Atatürk Kültür
Merkezi Başkanlığı Yayınları,
Ankara, 2002, s. 70.

İbnü'l-Heysem bu açıklamalarında karanlık kutunun çalışma sistemini belirlemiştir. Öte yandan bu durum, ışık yoluyla yüzey üzerinde fiziksel bir gerçeğin görüntü olarak ortaya çıkmasının açıklamasıdır. Bir başka deyişle ise çıplak gözle görmenin dışında aygıt yoluyla görmenin ilk bilimsel açıklamasını yapmıştır. İnsan gözü gibi çalışan bir aygıtın çalışma sisitemi bu şekilde bilimsel olarak ortaya konmuştur. Mumların perde üzerinde ortaya çıkan görüntüsü, doğrudan ışıkla ilgilidir. Bu durum, insanın çıplak gözle gördüğünden farklıdır. İbnü'l-Heysem için araştırılması gereken sorun, karanlık kutunun içine delikten giren ışığın yapısıdır. O, bu şekilde ışın olarak adlandırılan hareket halindeki ışığı bilimsel olarak tanımlamıştır. Neredeyse 400 yıl sonra 1490 yılında *Leonardo da Vinci* (1452-1519) insan gözünün nasıl çalıştığını anlamaya çalışırken, karanlık kutuyla çalışmıştır. Leonardo, aydınlatılmış bir nesneden yansıyan ışık, karanlık bir odanın duvarındaki delikten içeri girdiğinde, nesnenin görüntüsünün odanın içinde deliğe yakın bir yere konulacak olan beyaz kağıt üzerinde görülebileceğini belirtir. İbnü'l-Heysem, Karanlık Kutuyla ışığın hareket halinde olduğunu belirlerken, Leonardo ise ortaya çıkan görüntünün niteliğiyle ilgilenmiştir. Bir nesnenin ışık yoluyla yüzey üzerindeki görüntüsünün nesnenin temsili olduğunu Leonardo belirlemiştir.

Üç boyutlu nesnelerin, bu şekilde yüzey üzerinde iki boyutlu olarak ortaya çıkartılması en çok da ressamaların ilgisini çekmiştir. Bu yönüyle bakıldığında, karanlık kutu iyi ve kolay kullanılan bir kopyalama aygıtıdır. Bu anlamda en ünlü ressam Hollandalı *Johannes Vermeer* (1632-1675) olmuştur. Onun başyapıt niteliğini taşıyan birçok eserinin karanlık kutu yoluyla Vermeer tarafından üretildiği konusunda hem fikir olmasını sağlayacak bilimsel çalışmalar yapılmıştır.⁽²⁾ Bu bağlamda peşine düşülmesi gereken konu, bir ressamın karanlık kutu yoluyla kopyacılık yapması değildir. Ressamların çıplak gözle görme yerine optik yoluyla gördüklerini resmetmeye yönelmeleri, ressamlar açısından yeni bir görme durumudur. Resmeden kişi açısından bakıldığında, çıplak gözle gördüğü dış dünya, karanlık kutunun içinde ikiboyutlu bir görüntü olarak oluşur. Bu iki boyutlu dünya, dış dünyanın bütün fiziksel öğeleriyle birlikte hareketi de içerir. Yeşil ağaçlar, akan ırmak, yürüyen insanlar fiziksel gerçeklerine uygun olarak karanlık kutu içinde görüntü olarak oluşması, kuşkusuz dönemin insanlarını etkilemiştir. Bütün bu sürecin bir temel belirleyicisi de karanlık kutunun çıplak gözle görülen fiziksel gerçeği yatay-dikey belli bir çerçeve içinde sınırlandırarak üretmesidir. Bu önemli durumdur. İnsanoğlu bunu ilk kez, bu aygıt yoluyla toplumsal yaşam içine sokmuştur.

Karanlık kutu, insanların çıplak gözle gördüğü geniş alan içinde yatay-dikey olarak belirlediği yani sınırlandırdığı çerçevenin yüzey üzerinde görüntü olarak ortaya çıkartması, görme açısından da yeni bir durumdur. Fiziksel gerçeklerin bu şekilde yüzey üzerinde sunulmasını İtalyan düşünür, *Giovanni Batista Della Porta* (1535?-1615) ünlü eseri olan *Doğa Büyüsü* (1558; *Magia Naturalis*) adlı çalışmasında ele almıştır. Resim yapmak isteyenlere karanlık kutuyu bir aygıt olarak önermiştir. Karanlık kutunun verdiği görüntünün konturlarını kalemle çizin ve daha sonra da boyayın demeye getirmiştir. Düşünür, 1558 yılında çıplak gözle görmeye alternatif olarak yeni bir görme durumunu vurgulamıştır. Della Porta, çevremizdeki nesnelere aygıt yoluyla bakmayı önermesi tarihsel açıdan karanlık kutunun oluşturduğu yeni görme düzenine yapılmış olan önemli bir vurgulamadır. Onun *Doğa Büyüsü* adlı eserindeki şu saptamalar belirleyicidir:

(2) Philip Steadman, *Vermeer's Camera: Uncovering the Truth Behind the Masterpieces*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Başka hiçbir şey büyük insanlar, eğitimciler ve bilgili kişilere bundan daha fazla keyif veremez; karanlık bir odadaki beyaz çarşaflara yansıyan av sahneleri, davetler, düşman orduları, oyunlar ve arzulanacak diğer tüm şeyler sanki kendi gözlerimizin önündeymişçesine net ve berraktır. Tüm bunları göstermek istediğimiz odanın üstünde güneşin rahatça vurabileceği düz, büyük bir yer olmalı; bunun üzerine ağaçlar yerleştirin, ormanlar, dağlar, nehirler ve hayvanlar, ister gerçek ister birer sanat ürünü olsunlar, ister ahşaptan ister başka bir şeyden... odadakiler ağaçları, hayvanları, yüzleri ve diğerlerini görecektir, bunların gerçek mi, yoksa yarılsamamı olduğunu söyleyemeyeceklerdir: Çekilen kılıçlar o delikte parılayacaktır.⁽³⁾

(3) Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine*, (Çev. Elif Daldeniz), Metis Yayınları, 2002, s.51, 26. dipnot.

Tarihsel koşullar içinde bakıldığında karanlık kutunun sağladığı olanaklar, çıplak gözle görmeyle optik yoluyla görmenin belirleyicileridir. Bu şekilde çıplak gözle görme, karanlık kutu yoluyla sınırlandırılmaya başlamıştır. Bu sınırlandırma giderek, çıplak gözle görmenin karşıtı olma sürecine girmiştir. Ayrıca bu süreç içinde karanlık kutuyu kullanan, çıplak gözle görmekten farklı olarak kendini bu aygıtla kaçınılmaz olarak yakınlaştırmıştır. Karanlık kutu, çıplak göze karşı, optiği yani aygıtı hakim duruma getirmiştir. Öte yandan önemli bir konuda şudur: Bu şekilde, insanın görsel olarak bir durumla haşır neşir olması, insan uzvunun belirleyiciliğinden kurtulmuştur. İnsanın görme sistemine hakim olduğu görme düzeni yerine optiğin hakim olduğu yeni görsel düzen ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de karanlık kutunun belirleyici öğeleri için yeni görme düzeninin top sesleri demek yanlış olmaz.

KARANLIK KUTU METAFORLARI

Karanlık kutu teknik olarak işleyen bir aygıt olmasının ötesinde toplumsal yaşam içinde sosyo-kültürel öğelerle de ilişkilidir. Karanlık kutunun teknik yapısını oluşturan, içine ışık sızdırmayan kutu, delik yoluyla giren ışık, oluşan görüntü ve bu görüntünün ters, hayali olması gibi konular birçok düşünürün dikkatini çekmiştir. Düşünürler, düşün sistemlerini açıklarken karanlık kutunun bu öğelerini kullanmışlardır. Karanlık kutunun bu kullanılış şekli, *metafor* yani bir şeyi bir başka şeye benzeterek, karşılaştırarak açıklamaktır.

Descartes: Karanlık Kutu ve İnsan Gözü

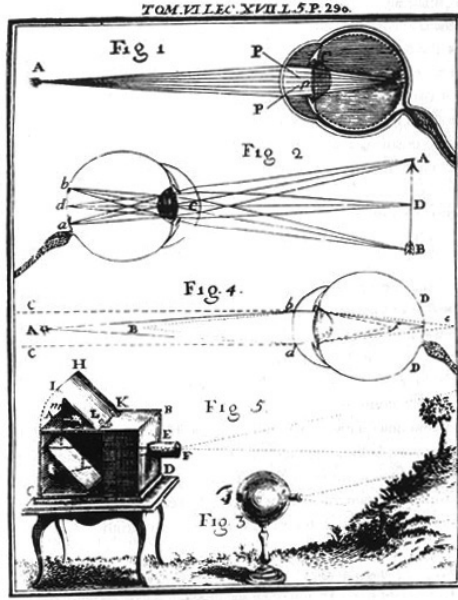
Karanlık kutuyu insan gözüyle ilişkilendiren René Descartes (1596-1650) insan gözüyle bu aygıt arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bir anlamda, insan gözünün karşısına yine bir görme düzeni oluşturan aygıtı, incelemiştir. Descartes, *La dioptrique* (1637) adlı eserinde bu karşılaştırma üzerine şöyle demiştir.

Bir odanın tek delik dışında tamamen karartıldığını varsayın, camdan bir mercek bu deliğin önüne yerleştirilirken beyaz bir bez arada belirli bir uzaklık kalacak biçimde bu merceğin arkasına gerilir ve böylece dışarıdaki nesnelerden gelen ışık, bez üstünde imgeler oluşturur. Bu odanın gözü, deliğin göz bebeğini, merceğin ise göz merceğini temsil ettiği söylenir... Gözün arkasında, gözü çevreleyen ve salgının bir bölümünü kaplayan üç zarı, salgıyı dışarıya akıtmadan kesip çıkartın... Tüm kısımlarının artık tamamen şeffaf olduğunu bildiğimiz bu gözden geçen ışıktan başka hiçbir ışık girmemeli içeriye. Bunu yaptıktan sonra beyaz beze baktığımızda dışarıdaki nesneleri doğal bir perspektif içinde temsil eden bir resmi, belki de keyiflenerek ve şaşırarak göreceksiniz.⁽⁴⁾

(4) Descartes'ın bu metni ve ilgili açıklamaları için bakınız: Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri*, 60-61.

Resim 1.2

İnsan Gözü ve
Karanlık Kutu.
XVIII. Yüzyıl.
İnsan gözü ve karanlık
kutu karşılaştırmasını
gösteren bir çizim.

Görüldüğü gibi Descartes, insan gözünün optik çalışma sistemiyle karanlık kutu arasında deneye dayalı bir ilişki kurmuştur. İnsan gözünün doğrudan karanlık kutuya bir aygıtın elemanı gibi eklenmesi metaforu ilginçtir. Burada insanın iki göz yani iki delik yoluyla çalışan görme sisteminin bir alınarak bunun aygıt içinde yerleştirilmesi düşüncesi bir yönüyle de farklı görme sistemlerini çalıştırma çabasıdır. İnsan gözü dışardan içeriye doğru çalışır. Dış gerçeği içine alarak retina üzerinde yeniden üretir. Karanlık kutu da aynı sisteme göre çalışır. Descartes'ın bu metaforuyla ilgili olarak, insanın Tanrı ve dünya arasındaki ilişkisi üzerinde duran da olmuştur:

Camera obscura'daki delik, tek ve matematiksel olarak tanımlanabilen bir noktaya karşılık gelir ve bu nokta sayesinde ki dünya, göstergelerin tedricen toplanmasının ve birleşmesinin sonucu olarak mantıksal bir biçimde çıkarabilir. Bu aygıt, insanın, Tanrı ve dünya arasındaki konumunun çizimlenmiş halidir. Doğanın kanunlarına (optik) dayanmakla birlikte doğanın dışındaki bir düzleme yerleştirilen camera obscura, dünyaya yukarıdan bakan tanrısal göze benzeyen bir bakış açısı sağlar. "Mekanik" olmaktan çok, hata yapmayan, metafizik bir gözdür.⁽⁵⁾

Descartes'ın yaptığı bu karşılaştırma sonraki yıllarda da yapılmıştır. İnsan gözüyle görmeye geleneksel dersek, optik yoluyla görmek yeni olan yani modernidir. Bu nedenle, Descartes'ın karşılaştırmasını görme düzeni yani gözle görmek ve aygıt yoluyla görmek açısından değerlendirmek de mümkündür.

Locke: Karanlık Kutu ve Hükmedici Konum

Karanlık kutuyla ilgili yaygın olarak bilinen bir metafor da John Locke (1632-1704) tarafından yapılmıştır. Locke ünlü *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* (1690; *An Essay Concerning Human Understanding*, adlı eserinde, insan bilgisinin alanlarını ve bilginin ulaşabildiği derinlikleri araştırırken, ikinci kitabın XI. bölümünde insan zihninin ayırt etme ve bunları seçme yetisi üzerinde durur. Zihnimizin bu işlemini açıklarken karanlık kutu metaforunu kullanır.

Bilginin anlama yetisine ulaşmasını sağlayan biricik geçitlerin iç ve dış duyular olduğunu görüyorum. Fark edebildiğim kadarıyla yalnızca bunlar dar ışığın karanlık bir odaya girmesini sağlayan pencereler. Bence anlama yetisi, dışarıda bulunan görünür imgelerin ya da çevredeki şeylerden fikir verebilecek görüntülerin girmesine izin veren... tek bir delik dışında hiçbir yerden ışık almayan bir odacıktan pek farklı değildir; bu karanlık odaya giren resimlerin binada kalmaları ve gerektiğinde bulunabilmeleri için belirli bir düzende yerleştirilmeleri söz konusu olsa, bu oda insanın yetisine fazlasıyla benzemiş olurdu.⁽⁶⁾

⁽⁵⁾ Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri*, s. 61. Alıntıyla ilgili olarak 51. ve 52. dip notlara bakınız.

⁽⁶⁾ Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri*, s. 55. Bu alıntının yer aldığı John Locke'un eserini dilimizde, Öteki ve Ana Yayıncılık tarafından yayınlarının iki farklı çevirisi vardır.

Görüldüğü gibi Locke insanla ilgili iç ve dış duyular olarak iki farklı durumdan söz ediyor. Işık dışardan karanlık kutuya girerek, aygıtın içinde görüntü oluşturur. Bu anlamda iki şeyden söz etmek gerekir; dışarı ve içerisi. Dışarı, karanlık kutunun önündeki nesnedir. İçerisi ise bu nesneden gelen ışık yoluyla karanlık kutu içinde oluşan görüntüdür. Görüntü bize bu dışardaki dünyayı içeri alarak sunar. Karanlık kutu içinde oluşan görüntüyü yani iç durumu belirleyen iki şey vardır: İlki dışardaki nesnenin içinde bulunduğu koşullardır. Bunun kadar önemli olan ikinci şey ise karanlık kutu ve onu kullanan kişidir. Bu anlamda karanlık kutu, Locke'a göre bir hüküm verme rolüne sahiptir. Aygıt dışarıya karşı emreden konumundadır. Karanlık kutuyu kullanan kişi, dış dünyadaki dilettiği şeyi içeriye alır, istemediğini içeri almaz yani görüntü alanı içine koymaz. Locke'un metnindeki oda düşüncesi şöyle değerlendirilir: "... bu 17. yüzyıl İngilteresi'nde sözcüğün sözcük olarak taşıdığı anlamdır: *in camera* (oda içinde olmak), bir hâkimin ya da belirli bir unvana sahip bir şahsiyetin odasında bulunmak demektir."⁽⁷⁾

(7) Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri*, s. 56.

Locke'un 1690 yılında karanlık kutu metaforuyla altını çizdiği, dışardan zihnimizin odasına kabul edilmek durumu, görme düzeni açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Görme yoluyla elde edilen deneyimde, karanlık kutu belirleyici bir konuma sahiptir. Bu sahip olduğu konum, Locke'un vurguladığı şekliyle belirleyici, hükmedicidir. Belirleyici ve hükmedici olmasının anlamı şudur: Karanlık kutuyla yüzey üzerinde görüntü oluştururken, aygıtı kullanan kişi belirleyen ve hükmeden konumundadır. Onun belirlediği konum, ışık durumu ve bakış açısı görüntüyü oluşturur. Bu belirleme sonucunda, belirlenmemiş olan şeylerin karanlık kutunun içine girerek görüntünün bir parçası olması ya da içinde yer alması mümkün değildir. Locke'un bu metaforu, yeni görme düzenin de belirleyici bir özelliği haline gelmiştir. Karanlık kutunun ardından gelen fotoğraf makinesi ve ardılları hep bu hükmedici konumu korumuşlardır.

Marx ve Engels: Karanlık Kutu ve Ters Çevirme

Karanlık kutuyla ilgili ünlü bir metafor da *Karl Marx* (1818-1883) ve *Friedrich Engels* (1820-1895) aittir. *Alman İdeolojisi* (1845-46 [1932]; *Die deutsche Ideologie*) eserlerinde, materyalist tarih anlayışının özü toplumsal varlık ve toplumsal bilinç konusunu açıklarken, karanlık kutuyu bir metafor olarak kullanırlar. İnsanların anlayışları, düşünceleri karşılıklı *zihinsel ilişkileri*, onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar.⁽⁸⁾ Bu noktada yapılan vurgulama; insanların anlayışları, düşünceleri ve üretici güçleri sınırları içindedir. Marx ve Engels bu durumu bir tersine çevirme işlemi olarak görür ve bu durumu açıklamak için, toplumsal yaşam içinde insanın durumuyla karanlık kutunun görüntü oluşturma sistemini karşılaştırarak çıkarımda bulunurlar. Karanlık kutuyla ilgili bu metaforları şöyledir:

(8) Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi Feuerbach*, (çev. Sevim Belli), Dördüncü basım, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 44-45.

İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki camera obscura'daymış gibi baş aşağı çevrilmiş bir biçimde görünüyorsa, nesnelerin gözün ağtabakası üzerinde ters durumlarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir.⁽⁹⁾

(9) Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s.45.

Buradaki ideoloji kavramı, insanların düşünceleri, ahlak, din ve hukuki düzenlemeler, hayal edilen düşüncüyü içerir. Bunların hepsi, Marx ve Engels'e göre dünyanın ve insanın eseridir. İnsanların toplumsal ilişkilerine bakıldığında, insanların ideolojileri nasıl ürettiği anlaşılır. İşte bu noktada Marx ve Engels ideolojilerin ortaya çıkışı ve yeniden üretimi bir tür karanlık kutunun görüntüsü gibi *ters çevirme* durumudur. İdeolojiler, gerçeği baş aşağı, ters yüz olmuş olarak sunarlar. Bu durum da, düşünürlere göre toplumsal yaşam

ve tarihsel koşullardan kaynaklanır, insan bilincinden kaynaklanmaz. Ters dönmüş bilinç durumu, karanlık kutunun ürettiği görüntüye benzer ve düzeltilmesi gerekir. Marx ve Engels, iki farklı olgu arasında tersine çevirme bağlamında ilişki kurmuşlardır.

Nietzsche: Karanlık Kutu ve Bilincin Odası

Karanlık kutu metaforunu *Friedrich Nietzsche* (1844-1900) birçok kere kullanmıştır. Karanlık kutunun içine ışık sızdırmayan dört tarafı kapalı odası, hiyerarşi içinde bir güç sistemine işaret eder. Nietzsche bu metaforu kullanır. Karanlık kutu metaforunun Nietzsche'nin diğer metaforlarından ayırmanın doğru olmadığı söylenir. Düşününürün metaforlarında öğretici yanı görmek güçtür. Bunun nedeni ise Nietzsche'nin kullandığı metaforlarda gerçek anlamla yan anlam arasında net bir açıklık ortaya koymamasından kaynaklanır. Nietzsche için metaforlar öğretici değil, daha çok sistematiktir. Ayrıca onun karanlık kutu metaforunu genellediği vurgulanır. Karanlık kutunun, karanlığını kullanırken Nietzsche'de bir aydınlığa özlem duyma yoktur. Onun karanlık kutu genellemesi; sanat-bilim, bilinçdışı-bilinç, karanlık-aydınlık karşıtlığını ortadan kaldırmaya yöneliktir. Çünkü her biri kendi karanlık odasında aynı eylemi gerçekleştirmektedir. Her şey karanlıkta ise ortada olan hiçbir şey yoktur. Bu şekilde Nietzsche ikili karşıtlıklar içinde, kendi düşünce sistemine göre, bir tersine çevirme işlemi yapar. Nietzsche'nin karanlık kutu metaforu, eski bir yöntemi yeni bir durumu açıklamak şeklinde değerlendirilir. Felsefede eski bir kavrama yeni bir anlam kazandırmak olarak da adlandırılır. Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı* (1888; *Götzen-Dämmerung*) adlı eserinde şöyle der:

Psikologlar için ahlak. Psikolojinin gizli yollarına girmeye gerek yok. Sadece gözlem yapmak için gözlem yapılmaz. Bu yanlış bir bakış açısı sağlar, şaşılığa zoraki ve abartılı olmaya neden olur. Deneyim yapmayı arzulayarak deneyim yapmak başarılı olmaz. Deneyimi yaşarken kişi kendini gözlemlememelidir, yoksa göz "şeytani göz"e dönüşür. Psikolog olarak doğmuş bir kişi kendisini sırf görmek için görmeden sezgisel olarak korur. Bu durum ressam olmak için doğmuş kişi için de geçerlidir. Ressam "doğadan" çalışmaz, 'deneyimlenmiş'i değiştirmek ve 'durum'u, 'doğayı ifade etmek için sezgilerine, karanlık kutusuna bırakır.... Sanatsal olarak bakıldığında doğa bir model değildir. Çünkü abartır, bozar ve boşluklar bırakır. Doğa bir şanstır. Bana göre 'doğadan' çalışmak kötüye işarettir: sunumunu, zayıflığını ve kaderciliğini açığa çıkartır. Küçük ayrıntıları kaplayan toz bulutu, bütünlüklü bir sanatçı için değerlidir. Ne olduğunu görmek artistik olmayan, olgusal ve başka türlü bir ruhun işaretidir. Kişi kim olduğunu bilmelidir. ⁽¹⁰⁾

⁽¹⁰⁾ Nietzsche'nin bu metni için bakınız; Sarah Kofman, *Camera Obscura of Ideology*, Cornell University Press, New York, 1998, s.41-42. (Çeviri, Gizem Akgülçil). Nietzsche'nin bu eseri *Putların Alaca Karanlığı*, adıyla Alter ve İşbankası yayınları arasında yer almaktadır.

Herkesin karanlık kutusunun olması tüm dünyayı tersten görüyor olması anlamına gelmez. Daha önce de belirtildiği gibi karanlık kutu bir bakış açısıdır. Bu bakış açısının nesneler arasındaki ilişkileri tepetaklak görüyor olması ne bir yanılsama ne de bir hatadır. Zihin, gerçekliği üstünde yanıltıcı bir örtü olmadan çıplak görmek ister, fakat bu durum uygunsuzdur. Çünkü kaldırılan her bir örtünün altından bir başka örtü çıkacaktır. Bilinçsiz bir varlık gerçeği tamamen çıplak görmek isteyebilir. Fakat gerçek her zaman örtülerle doludur. Bir insanın görüşü her zaman bakış açısı barındırır. Örtüleri kaldırmak bu nedenle mümkün değildir.

Herkesin karanlık kutusu olmasına rağmen hepsinin eşit oranda iyi olduğunu söylemek de doğru olmaz. Bir ressama göre sanat bilime tercih edilebilir. Kişinin bir karanlık kutuyu değil de diğerini seçmesi ve aralarındaki farkları ortaya koyması gerçeklikten (doğruluktan) değil, bakış açısının uygunluğundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla karanlık kutu yaşamak için gerekli olan unutmaya eyleminin bir metafordur. Bilincin odasının bir anahtarı vardır ve anahtar deliğinden bakmayı istemek bile tehlikeli ve yersizdir.

YENİ GÖRME DÜZENİ

Karanlık kutuyu metafor olarak kullananlar söze hep şöyle başlamışlardır: Karartılmış bir oda ve bu odaya küçük bir delikten giren ışık, delikten giren ışığın kutunun içinde, beyaz bir kayıt üstüne düşen görüntüsü. Bu yapı içindeki temel öğeler şunlardır: Aygıt olarak karanlık kutu, resmedilen nesne yani aygıtın dışarısı, görüntü yani aygıtın içerisi, aygıtın görüntü üretmesini sağlayan delik, bütün bu sistemin çalışmasını sağlayan ışık ve kullanan kişi. Bu süreç kullanılarak bir konuya yönelme durumunda, yeni bir görme söz konusu olur. Çıplak gözle görmeden farklı olan bu durumun kendine özgü özellikleri vardır.

Gerçeklik

Karanlık kutunun ürettiği görüntü, fiziksel gerçekliğin yüzey üzerinde yeniden üretimidir. Bunun anlamı şudur: Daha ilk günlerinden itibaren karanlık kutuyu kullanan kişi, konunun önüne bu aygıtı koymuş ve aygıt yoluyla görmeye başlamıştır. Bunu yaparken konuyu bir fiziksel gerçek olarak düşünürsek, bu gerçeklik yüzey üzerinde görüntü olarak yeniden üretilmiştir. Demek ki, karşımızdaki bir ağacın tuval üzerinden elle yapılmış olan resmi ile karanlık kutu yoluyla elde edilen görüntüsü farklı gerçeklik durumunu ifade eder. Eğer bir gerçeklik durumu var ise bu, optik yoluyla ortaya çıkartılan bir şeydir. Karanlık kutunun ve optiğin olanak ve sınırları gerçekliği belirleyen temel öge haline gelmiştir. Örneğin karanlık kutunun boyutu yani deliğin bulunduğu yüzey ile görüntü yüzeyi arasındaki uzaklık değiştiğinde elde edilen görüntü değişir. Bu şekilde üretilen gerçeklikte değişir. Demek ki bu bağlamda, bu yeni görme düzeninde, elde edilen görüntü yoluyla gerçekliğin farklılaşması mümkündür.

Akla şu basit soru gelir: Karanlık kutunun boyutunu küçültmek ya da büyütme, deliğin çapını daraltmak ya da genişletmek, kullanılan optiğin odak uzaklığını değiştirmek vb. teknik düzenlemeler gerçekliğin görüntüde değişmesine neden olur mu? Tabii ki olur. Peki bu iyi ya da kötü bir durum mudur? Gerçekliğin bir aygıt yoluyla üretilmesi, aygıtı belirleyici hale getirmiştir, ancak insanın aygıtı kullanan olduğu unutulmaması gereken önemli bir durumdur. Bizim konumuz açısından aygıt, karanlık kutudur ve kendine özel bir işleyiş sistemine sahiptir. Bu teknik işleyiş süreci sonucunda, gerçeği görüntü olarak oluşturur. Farklı aygıtlarda bu işleyiş sistemi farklılaştığında, gerçeğin ortaya çıkması da farklılaşacaktır. Karanlık kutu, 1950'li yılların bir fotoğraf makinesi, 2000'li yılların bir sayısal fotoğraf makinesi ve 2014 yılına ait bir cep telefonunun fotoğraf makinesi. Bunlar optik yoluyla aynı gelenekten gelen üretilen dört farklı aygıttır. Bu aygıtları gerçeği farklılaştırma açısından düşünelim. Karşımızda duran bir fiziksel gerçeği bu dört aygıtla ayrı ayrı görüntüledikten sonra bu görüntüleri yan yana koyalım. Bu dört görüntü de aynı fiziksel gerçeğe aittir, ancak aygıtların görüntü oluşturma süreçleri birbirinden çok farklı olduğundan, gerçeğin ortaya çıkmasında da bazı farklılıklar olacaktır.

Bu anlamda, aygıtları kullanan kişinin rolü yoktur diyemeyiz. En basit aygıt karanlık kutudan en gelişmiş olan cep telefonuna kadar her aygıt için belirgin bir teknik süreç söz konusudur. Bunu da kontrol eden, aygıtı kullanan kişidir. Evet, fiziksel gerçeği yüzey üzerine aygıt kaydeder, ancak bunu yönlendiren ise aygıtı kullanan kişidir. Bu noktada, önemli bir tarihsel sorunla karşılaşırız. İnsanın teknolojiyle olan ilişkisi ve aygıtın kullanan kişiyle olan ilişkisi. Bu ilişki çoğu zaman aygıtın egemenliği şeklinde değerlendirilmiştir. Oysa tarihsel olarak, insanın teknolojiyi tanıdıkça ona yön verdiği açıkça görülmüştür. Yeni görme düzeni, kendi içinde bu sorunu yeniden gündeme getirmiştir. Optik yoluyla fiziksel gerçeklerin yüzey üzerinde ortaya çıkartılması durumu da, insanın teknolojiyle olan ilişkisidir.

Karanlık kutuyu bir konunun önüne koyduktan sonra, ışığı toplayan deliği ya da optik sistemi açılır ve fiziksel gerçek, yüzey üzerinde ortaya çıkar. Bu aslında bir zaptedilme

durumudur. Bir konuyu eline kalemi alan kişi bunu yüzey üzerine çizerek, fotoğraf makinesiyle ise ışığa dayalı yüzey üzerine zapteder. Konu, bir fiziksel gerçeğin zaptedilmesi durumudur. Bu bağlamda, karanlık kutunun açtığı süreç önemli ve belirleyicidir. Yeni görme düzeninin temel bir olgusudur. Optik yoluyla varlıkların fiziksel gerçek olarak durumlarının yüzey üzerinde ortaya çıkartılmasına bir tür gerçekliğin zaptedilmesi dedik. Bu şekilde ortaya çıkan gerçeklikle ilgili şu iki olgu da önemlidir: yanılma ve yanıltma. Optik yoluyla elde edilen gerçeğin yanılma ve yanıltma olarak değerlendirme yapması söz konusudur. Örneğin, karanlık kutuda boyut değiştiğinde ya da ışığı toplayan deliğin çapı değiştiğinde, görüntünün niteliğiyle birlikte derinlik etkisi de değişir ve algılamada yanılma etkisi ortaya çıkar. Bu etki kullanılan odak uzaklığı farklılaştığında daha belirgin olarak ortaya çıkar. Aynı şekilde bir nesneyle farklı konumlardan bakmak, nesnenin boyutuyla ilgili yanıltmacaya neden olur.

Unutulmaması gereken bir konu da şudur: Karanlık kutunun verdiği görüntü her zaman çevremizdeki bütünün içinden belirli bir parçadır. Belki de çıplak gözden en büyük ve belirleyici farkı bu noktada ortaya çıkar. Karanlık kutu ve onun optik sistemi, bize bütün olan bir gerçekliğin belirli bir bölümünün parçasını sunar. Seçilmiş, belirlenmiş bir gerçek söz konusudur. Aygıtların teknolojik yapıları geliştikçe, bu konu daha çok öne çıkmıştır. Optik yoluyla ortaya çıkartılan gerçeklik, her zaman bir bütünün belirlenmiş bir parçasıdır ve yeni görme düzeninin belirleyici bir öğesidir.

Yeniden Üretim

İnsanoğlu tarihsel olarak tek olan bir şeyi değerli kavramıyla özleştirmiştir. Tek olan bir şey, her zaman kendine özgü bir değere sahip olmuştur. Bu nedenle de, üretilen bir şeyin tek olması ona, özel ve ayrıcalıklı bir durum kazandırmıştır. Tabii ki üretilen bir şeyin niteliği de önemlidir; ancak tek olması ve ikinci bir kopyasının üretilmemiş olması kendine özeldir. Sanatın ortamındaki çalışmalarda da bir eserin tek olması, o esere en belirgin değeri kazandırmıştır. Tarih boyunca insanlar böyle tek olan eserleri görmek, ona sahip olabilmek için çaba içinde olmuştur. Bu anlamda, kopya yani aynı eserden birden çok üretmek iyi bir şey, övünülecek bir şey olarak görülmemiştir.

Tarihsel olarak bakıldığında, bir insan tarafından üretilmiş olan her hangi bir şey, bir başkası tarafından kopyalanmıştır. Aynı şeyin bir benzeri üretilerek, ilk üretilmiş olan şeyin çoğaltılması yapılmıştır. Yapılmış olandan hareket ederek yeniden üretim yapmak yani kopyasını yaparak aslını çoğaltmak, toplumsal yaşam içinde yer alan bir olgudur. Öte yandan insanın çıplak gözle gördüğünü resmetmesi ve bunun çoğaltılarak yaygınlaştırılması yani yeniden üretimi ise farklı bir konudur. Çıplak gözle görme düzeni içinde yüzey üzerine yapılan bir resim ile karanlık kutu yoluyla yapılan, bu farklı durumu açıklar. Çıplak gözle yapılan tek olmasına karşın, karanlık kutu yoluyla yapılan ise yeniden üretilmesidir. Bir şeyi yeniden üretmek demek aynı zamanda tek olan bir şeyi çoğaltmak demektir.

Karanlık kutu ve onu izleyen aygıtların hepsinin teknik süreci yeniden üretmenin başarısı üzerine yapılandırılmıştır. Yeniden üretim, yeni görme düzeninin belirleyici bir öğesidir. Karanlık kutu birçok kişi tarafından, tek olan biricik olan şeyin yegane düşmanı olarak görülmüştür. Buna rağmen, aygıt ya da optik yoluyla resmetmek gelişmiştir. Bunun belki de en önemli nedeni, yeniden üretim yoluyla geniş kitlelere ulaşmaktır. Optik yoluyla resmetmek çıplak gözle resmetmeye göre çok daha geniş kitlelere kolaylıkla ulaşmayı sağlamıştır. Bu konu temel bir tartışmayı gündeme getirmiştir: Nicelik ve nitelik sorunu. Yeniden üreterek çoğaltmak niceliği öne çıkartırken öteyandan da çok olan bir şeyin değersizliği gibi nitelik sorununu ortaya çıkarmıştır. Özellikle fotoğrafla birlikte, yeni görme düzeni bu konu bağlamında çok tartışılmıştır.

Optik yoluyla resmetmek, yeniden üretimle ve çoğaltma özelliğiyle gelişmiştir. Özellikle yaratıcı insanlar, karanlık kutunun kopyalama, yeniden üreterek çoğaltma özelliğini yeni yapılar içinde kullanmışlardır. Bu şekilde de yeniden üretim bir kopyalama bir tür çoğaltma aygıtı olmasının ötesine ulaşmıştır. Bu anlamda, karanlık kutu sonrasındaki görsel eserlere bakıldığında yeniden üretim yoluyla ulaşılmış olan durum açıkça görülecektir. Bu şekilde yüzey üzerinde üretilen şeyler (resmedilen şeyler) geniş bir kitlenin sunumuna ulaşmıştır. O halde burada şu vurguyu hatırlamak gerekir: “Yüzyılımızın başında teknik yoldan yeniden-üretim, geçmişin bütün sanat yapıtlarını kapsamına aldıktan ve bu yapıtların etkilerini en köklü değişimlere uğratmaya başladıktan başka, kendine sanat yöntemleri arasında bağımsız bir yer sağlayabilecek düzeye de ulaşmıştı.”⁽¹¹⁾

⁽¹¹⁾ Walter Benjamin, *Pasajlar*, (çev. Ahmet Cemal), YKY, İstanbul, 1993, s.48.

Görüntü Boyutu

İnsan gözünün önüne gelen aygıtın, karanlık kutunun ürettiği görüntü, kendine özeldir. Karanlık kutunun teknik özelliği nedeniyle, görüntü ışık yoluyla üretilir. Görüntü, ışık yoluyla elde edilen bir tür resimdir. Görüntü, özünde bizim çevremizde yaşadığımız dünyanın ürünüdür. Örneğin; ağaçlarla süslü küçük bir yol ve tek başına yürüyen bir kişi. Güneş ışığı ağaçların arasından süzülerek bu kişiyi aydınlatmaktadır. Bu fiziksel durumu optik yoluyla, görüntü olarak oluşturalım. Öncelikle yapılan iş, bu durumun fiziksel bir gerçekliği olarak yüzey üzerine zaptedilmesidir. Bu şekilde, görüntü yoluyla bir yeniden üretim söz konusudur. Belirtilmesi gereken önemli nokta şudur: Bir fiziksel durum, görüntü olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, birden çok anlamı içermeye başlar. Karşımızdaki fiziksel gerçek, içinde bulunduğu fizik gerçeklikle birlikte başka anlamları da bize açıklamaya başlar. Bu durumu en basit şekliyle şiirle açıklayabiliriz: *Oktay Rifat* [1914-1988] *Dağ* adlı şiiri şöyledir:

Bütün suç bu dağda
Köyün üstündeki bu mor dağda
Yaz ortasında bulutlar
Bu fırtına bu şimşek
Bu sağanak bardaktan boşanan
Onun yüzünden hep

Bu şiirin dizeleri bizi, yaşamdaki fiziksel gerçeklerden hareket ederek bir yolculuğa çıkarır. Bu yolculuk sırasında birçok yeni şeyle karşılaşırız. Şair ‘dağ’ kavramından söz eder, ifade ettiği fiziksel bir gerçektir, ancak oluşturduğu yapı, bütünlük içinde bu basit kavram, fiziksel varlığının dışında birden çok anlamı içermeye başlar. Bu dizeleri her okuyan için ‘dağ’ bir başka şeyi ifade eder, hatırlatır. Biri çocukluğundaki dağları, diğeri bir dostunu bir başkası da bazı kötü günleri hatırına getirebilir. Bütün bunlar olurken ‘dağ’ bu şiir içinde, sözlük tanımıyla varlığını korurken, şairin dizeleri yoluyla yeni anlamlara kavuşmuştur. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, ‘dağ’ fiziksel varlığıyla şiir içinde yer alırken, şairin yaratıcılığıyla fiziksel varoluşundan kurtularak, yeni varoluşlara hazır duruma gelmiştir. Şair, ‘dağ’ sözcüğü ile yeni anlamlarla algılamayı sağlayan bir yapı oluşturmuştur.

Oktay Rifat’ın *Dağ* şiirindeki bu durum her yazılan şiir için geçerli midir? Tabii ki hayır. Şiir sanatının kendine özgü teknik ve içerik özellikleri belirleyicidir. Yine de en basit şekliyle, “bu güzel dağ” dendiğinde bile, ifade edilen dağ tek anlamlı değil çok anlamlıdır. Görüntüyü de böyle düşünmek gerekir. Optik yoluyla elde edilen görüntüler de çok anlamlılığa açıktır. Yeniden yukardaki ağaçlı yol örneğine dönersek, tek başına yürüyen kişi, fiziksel bir gerçekliği ifade eder. Fiziksel gerçeklik şudur: Yol, ağaçlar, kişi, kişinin kıyafetleri ve daha birçok teknik detayları bu anlamda belirtilebilir. Görüntü bunların tamamını içerir, ancak bunlarla birlikte bizlere yeni anlamlar da ifade eder. Görüntüdeki yalnız yürüyen kişi her bakan için farklı yorumlara neden olabilir. Belki de birçok kişi için

de sadece gerçekliği ifade eden bir görüntüdür ve yorumlara gerek yoktur. Her ne olursa olsun, bunları söyleten şey görüntülerdir. Karanlık kutuyla birlikte görüntü, insan yaşamına girmiştir ve fotoğraf yoluyla da gelişmiştir. Görüntü, yeni görme düzeninin simgesi haline gelmiştir ve çok anlamlılığa yatkındır.

Karanlık kutu ikiboyutlu yüzeyin üzerinde çevremizdeki üçboyutlu dünyayı yeniden üretir. Buna görüntü diyorsak, karanlık kutunun sağladığına da yeni bir boyut demek gerekir. Kendine özgü teknik süreciyle karanlık kutu, yüzey üzerindeki resmettiği şeye boyut kazandırır. Görüntü boyutunun oluşmasında aygıtın belirleyiciliğinden defalarca söz ettik. Bu bağlamda konuyu şöyle ele almak gerekir. Aygıt insan gözünün önünde yer alır. Bu aygıt yani karanlık kutu ya da fotoğraf makinesi insan gözüne benzer şekilde çalışır ve ters görüntü üretir. Bu şekilde, gerçek bir nesne önce aygıtta ve daha sonra gözde ters olarak oluşur ve beyne ulaşır. Ard arda gelen iki ters çevirme ve beyin yoluyla düz görüntünün algılanması söz konusudur. Bir anlamda aygıt yoluyla, insan gözünün önüne bir göz daha eklenmiştir. İnsan gözü de bu şekilde yeni bir uyum durumuna girmiştir.

Resim 1.3

İnsan gözünün önünde karanlık kutuyu gösteren bir çizim. Zaman içinde karanlık kutunun yerini fotoğraf makinesi, film ve video kameraları ve yeni araçlar almıştır.

Karanlık bir gecede elinize bir fener alınız. Feneri yakarak çevrenize yöneltiniz. Feneri tuttuğunuz noktadan başlayarak çevreye bir ışık demeti yayılacaktır. Bu ışık demeti, karanlık gece içinde aydınlatılmış bir bakış açısı oluşturur. Bu bakış açısı nesneleri görülebilir kılar. Feneri ileri-geri hareket ettirdiğimizde bu bakış açısı değişir. Feneri hangi tarafa yönlendirirseniz ışık demeti de o tarafa yönelir yani bakış açısı değişir. Bu şekilde karanlıkta görülemeyen nesneler de görülebilir. Bu anlamda görsel olarak, nesneleri var eden de ışık demetidir. Işık demetinin oluşturduğu bakış açısı insanın gördüğü, algıladığı alandır. Karanlık kutuyu da fenere benzetebiliriz. Karanlık kutuya ilgi gördüğü delik ya da optik sistem, konuya bakan açıdır. Delik ya da optik sistem ne yöne çevrilirse, tıpkı

fener de olduğu gibi aygıt o nesneleri görür ve görüntüler. Bu benzetmeye konu olan nesneler (fener ve karanlık kutu) arasındaki temel bir farkı da belirtmek gerekir. Fenerde ışık, fenerin içinden dışarıya çıkarak bakış açısı oluşturur. Karanlık kutuda ise tersine bir durum vardır. Dışardan içeriye giren ışık görüntüyü oluşturur.

Görüntüyle ilgili konuşulan her şeyin doğrudan ya da dolaylı olarak ışıkla ve optikle ilgisi vardır. Hele ki karanlık kutuyla başlayan bir gelenekten söz ediyorsak, optik ve optik yoluyla bakış yani *optik bakış* belirleyici bir durum olarak karşımıza çıkar. Aygıt yoluyla insan gözünün önüne gelen, aslında, bir optik sistemdir. Bu bağlamda şunu sormak gerekir: Optik sistem yoluyla bakmak kendine özgü sınırlamaları içerir mi? Evet içerir. Boş tuvali bir yüzey olarak düşünün. Bu tuvalin üzerinde bir resim yer almadıkça, tuval ikiboyutlu boş bir yüzeydir. Karanlık kutunun görüntü oluşturan yüzeyi için de aynı şey geçerlidir. Bu boş yüzey, tuvalden farklı bir sınırlılığa sahiptir. Karanlık kutunun yapısına bağlı olarak değişebilen bir gerçek söz konusudur. Yatay ve dikey sınırları belli bir çerçevedir. Görüntü bu sınırlı çerçeve içinde üretilir ve görüntü boyutu bu sınırlı alanda oluşur.

Bu bir teknik belirleyicidir ve değiştirilemez. 35 mm. film karesi, film kamerasındaki çerçeve ya da video teknolojisinin sunduğu sınırlı çerçeve alanı teknolojik olarak değişmez bir durumdur.

Çıplak gözle yüzey üzerine geleneksel resmetme teknikleriyle resmeden kişi, yüzeyini ve yüzeyin sınırlarını kendisi belirler. İkiboyutlu yüzeyini dilediği büyüklükte ya da küçüklükte belirler. Oysa optik yoluyla elde edilen görüntüde, belirleyici olan aygıttır. Aygıtın yapısına göre yatay-dikey sınırlılık ortaya çıkar. Karanlık kutuyla başlayan bu belirleyici durum, XXI. yüzyıldaki fotoğraf, film ve video teknolojilerine ulaşmıştır. Bu şekilde yeni görme düzeni, yaratıcılığa teknolojik engeller mi koymuştur? Aygıt yoluyla görmek, yaratıcılığı sınırlamakta mıdır? Yoksa, bütün bunların suçlusu aygıt yani teknoloji midir? Bu konular sanatın ortamında uzun yıllar tartışılmıştır ve yanıtı kısa ve açıktır. Aygıt ve teknoloji kullanmak yaratıcılığı engellemez, bu korku gereksizdir. Yapılması gereken temel şey, kullanılan teknolojiyi detaylı bir şekilde tanımaktır. Yeni görme düzeni daha ilk günden, karanlık kutuyla birlikte teknolojiyi belirleyici kılmıştır.

Yeni görme düzeniyle ilgili bütün bu söylenenlerden sonra son söz olarak şunu belirtmek gerekir: İster çıplak gözle ister aygıt yani optik yoluyla olsun, görme eylemi gözün içinde gerçekleşir. Her türlü görme eylemi, gözün optik sistemi yoluyla retina üzerinde ters olarak ortaya çıkar. Görme, görme kültürü, görme düzeni diye konulardan söz ediyorsak, göz ve retinayı belirleyici yere koymak durumundayızdır. Nesne, ışık, optik sistem, görüntü ve göz işte bu süreç, sadece karanlık kutu için değil, XXI. yüzyılın remediation döneminden aygıtları içinde önemlidir. Yeni görme düzeninde belirleyici olan karanlık kutu (camera obscura) kendi döneminde olduğu gibi görüntü yoluyla, oluşturduğu etkiyi yüzyıllar boyu sürdürmüştür.

Özet

Fotoğrafi görme bağlamında incelemek, bir yönüyle de görme ve görme anlayışının oluşumunu, gelişimini belirlemektir. Fotoğraf görmeyle ilişkilidir. Yeni görme düzeni, karanlık kutuyla başlayarak günümüzün yeni medya araçlarına kadar ulaşan dönemi içine alır.

İnsanın çıplak gözleri yoluyla oluşturduğu görme düzeninden bir tür uzaklaşma olmuştur. Tarihsel süreç içinde belirgin olan birçok öğeden söz etmek gerekir, ancak üzerinde durulması gereken temel olgu *optik yoluyla* kavramı içinde yer alır. Bu bağlam içinde belirleyici olan aygıt, *karanlık kutu*, Latince deyişle *camera obscura*'dır.

Karanlık kutu, insanların çıplak gözle gördüğü geniş alan içinde yatay-dikey olarak belirlediği yani sınırlandığı çerçevenin yüzey üzerinde görüntü olarak ortaya çıkartması, görme açısından da yeni bir durumdur. Bu sınırlandırma giderek, çıplak gözle görmenin karşısı olma sürecine girmiştir. Karanlık kutu, çıplak göze karşı, optiği yani aygıtı hakim duruma getirmiştir. İnsanın görme sistemine hakim olduğu görme düzeni yerine optiğin hakim olduğu yeni görsel düzen ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de karanlık kutunun belirleyici öğeleri için yeni görme düzeninin top sesleri demek yanlış olmaz.

Karanlık kutuyu insan gözüyle ilişkilendiren *René Descartes* (1596-1650) insan gözüyle bu aygıt arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Descartes'in bu metaforuyla ilgili olarak, insanın Tanrı ve dünya arasındaki ilişkisi üzerinde duran da olmuştur.

Karanlık kutuyla ilgili yaygın olarak bilinen bir metafor da *John Locke* (1632-1704) tarafından yapılmıştır. Locke insanla ilgili iç ve dış duyarlar olarak iki farklı durumdan söz ediyor. Işık dışardan karanlık kutuya girerek, aygıtın içinde görüntü oluşturur. Bu anlamda iki şeyden söz etmek gerekir; dışarı ve içeri. Karanlık kutuyu kullanan kişi, dış dünyadaki dilettiği şeyi içeriye alır, istemediğini içeri almaz yani görüntü alanı içine koymaz. Locke'un bu metaforu, yeni görme düzenin de belirleyici bir özelliği haline gelmiştir. Karanlık kutunun ardından gelen fotoğraf makinesi ve ardılları hep bu hükmedici konumu korumuşlardır.

Karanlık kutuyla ilgili ünlü bir metafor da *Karl Marx* (1818-1883) ve *Friedrich Engels* (1820-1895) aittir. Marx ve Engels açısından ideolojilerin ortaya çıkışı ve yeniden üretimi bir tür karanlık kutunun görüntüsü gibi *ters çevirme* durumudur. İdeolojiler, gerçeği baş aşağı, ters yüz olmuş olarak sunarlar. Ters dönmüş bilinç durumu, karanlık kutunun ürettiği görüntüye benzer ve düzeltilmesi gerekir.

Karanlık kutu metaforunu *Friedrich Nietzsche* (1844-1900) birçok kere kullanmıştır. Herkesin karanlık kutusu olmasına rağmen hepsinin eşit oranda iyi olduğunu söylemek de

doğru olmaz. Bir ressamın göre sanat bilime tercih edilebilir. Kişinin bir karanlık kutuyu değil de diğerini seçmesi ve aralarındaki farkları ortaya koyması gerçeklikten (doğruluktan) değil, bakış açısının uygunluğundan kaynaklanmaktadır.

Karanlık kutunun ürettiği görüntü, fiziksel gerçekliğin yüzey üzerinde yeniden üretimidir. Karanlık kutunun ve optiğin olanak ve sınırları gerçekliği belirleyen temel öğe haline gelmiştir. Karanlık kutu ve onun optik sistemi, bize bütün olan bir gerçekliğin belirli bir bölümünün parçasını sunar. Seçilmiş, belirlenmiş bir gerçek söz konusudur. Optik yoluyla ortaya çıkartılan gerçeklik, her zaman bir bütünün belirlenmiş bir parçasıdır ve yeni görme düzeninin belirleyici bir öğesidir.

Tek olan bir şey, her zaman kendine özgü bir değere sahip olmuştur. Bu nedenle de, üretilen bir şeyin tek olması ona, özel ve ayrıcalıklı bir durum kazandırmıştır. Karanlık kutu ve onu izleyen aygıtların hepsinin teknik süreci yeniden üretmenin başarısı üzerine yapılandırılmıştır. Yeniden üretim, yeni görme düzeninin belirleyici bir öğesidir. Görüntü, özünde bizim çevremizde yaşadığımız dünyanın ürünüdür. Bir fiziksel durum, görüntü olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, birden çok anlamı içermeye başlar. Optik yoluyla elde edilen görüntüler de çok anlamlılığa açıktır. Görüntü, yeni görme düzeninin simgesi haline gelmiştir ve çok anlamlılığa yatkındır.

Aygıt insan gözünün önünde yer alır. Bu aygıt yani karanlık kutu ya da fotoğraf makinesi insan gözüne benzer şekilde çalışır ve ters görüntü üretir. Ard arda gelen iki ters çevirme ve beyin yoluyla düz görüntünün algılanması söz konusudur. Bir anlamda aygıt yoluyla, insan gözünün önüne bir göz daha eklenmiştir.

Karanlık kutunun yapısına bağlı olarak değişebilen bir gerçek söz konusudur. Yatay ve dikey sınırları belli bir çerçevedir. Bu bir teknik belirleyicidir ve değiştirilemez. 35 mm. film karesi, film kamerasındaki çerçeve ya da video teknolojinin sunduğu sınırlı çerçeve alanı teknolojik olarak değişmez bir durumdur.

Yeni görme düzeni daha ilk günden, karanlık kutuyla birlikte teknolojiyi belirleyici kalmıştır. Görme, görme kültürü, görme düzeni diye konulardan söz ediyorsak, göz ve retinayı belirleyici yere koymak durumundayızdır. Yeni görme düzeninde belirleyici olan karanlık kutu (*camera obscura*) kendi döneminde olduğu gibi görüntü yoluyla, oluşturduğu etkiyi yüzyıllar boyu sürdürmüştür.

Kendimizi Sınavalım

1. Karanlık kutuyla birlikte aşağıdakilerden hangisi ortaya çıkmıştır?
 - a. Yeni bir bakış açısı
 - b. Yeni bir optik sistem
 - c. Yeni bir görme düzeni
 - d. Görme biçimi
 - e. Yeni bir resmetme biçimi
2. İnsanın çıplak gözleriyle oluşturduğu görme düzeninden uzaklaşılması, aşağıdakilerden hangisiyle başlamıştır?
 - a. Optik yoluyla yüzey üzerinde görüntünün elde edilmesiyle
 - b. Işık ve gölgeyle birlikte
 - c. İki boyutlu yüzeyle birlikte
 - d. Merceklerin gelişmesiyle
 - e. Fotoğrafın bulunuşuyla
3. Aşağıdakilerden hangisi karanlık kutunun çalışma sistemini ilk kez açıklayan bilim adamıdır?
 - a. Leonardo da Vinci
 - b. Johannes Vermeer
 - c. Mo Ti
 - d. Roger Bacon
 - e. İbnü'l-Heysem
4. Karanlık kutuyu insan gözüyle karşılaştıran metaforu kullanan düşünür kimdir?
 - a. Descartes
 - b. Marx
 - c. İbnü'l-Heysem
 - d. Locke
 - e. Nietzsche
5. Karanlık kutunun “dışarıya karşı emreden konumunda” olduğunu ileri süren düşünür kimdir?
 - a. Descartes
 - b. Roger Bacon
 - c. Locke
 - d. Nietzsche
 - e. Engels
6. Karanlık kutuyu toplumsal yaşam içindeki insanın durumuyla ilişkilendirerek “bir tür ters çevirme durumu” olarak değerlendiren düşünür kimdir?
 - a. Niethzsche
 - b. Locke
 - c. Descartes
 - d. Aristoteles
 - e. Marx ve Engels
7. Nietzsche’nin karanlık kutu metaforu ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. İdeolojiler gibi gerçeği baş aşağı ters çevirir.
 - b. Bir tür bilinç tutulması yaratır.
 - c. Sanat-bilim, bilinçdışı-bilinç, karanlık-aydınlık karşıtlığını ortadan kaldırmaya yöneliktir.
 - d. İç-dış ayrımını ortaya koymaya yöneliktir.
 - e. İnsanın gözüne benzer bir durum ortaya koyar.
8. I. Karanlık kutunun ürettiği görüntü, fiziksel gerçekliğin yüzey üzerinde yeniden üretimidir.
 II. Gerçekliğin bir aygıt yoluyla üretilmesi, aygıtı belirleyici hale getirmiştir.
 III. Fiziksel gerçeği yüzey üzerine aygıt kaydeder; ancak bunu yönlendiren, aygıtı kullanan kişidir.
 IV. Optik yoluyla varlıkların fiziksel gerçek olarak durumlarının yüzey üzerinde ortaya çıkartılması bir tür gerçekliğin zaptedilmesidir.
 V. Karanlık kutunun verdiği görüntü her zaman çevremizdeki bütünün tamamını kapsar.
 Karanlık kutu ya da aygıt yoluyla yüzey üzerine fiziksel gerçekliği kaydetmeyle ilgili yukarıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. I ve III
 - b. II ve V
 - c. IV ve V
 - d. III ve IV
 - e. I, IV ve V

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

9. Aşağıdakilerden hangisi karanlık kutuyla ilgili öne sürülen karşı düşüncelerden birinin ifadesidir?

- Teknik bir süreci içermesi
- Sanatçının düşmanı olması
- Tek ve biricik olan şeyin düşmanı olması
- Yaşamı ters çevirerek sunması
- Işığı kullanarak sanatçılarla yarışması

- c
- a
- e
- a
- c
- e
- c
- b
- c
- d

10. Karanlık Kutu yoluyla üretilen görüntüler için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- Bir yeniden üretimdir.
- Görüntü çok anlamlı olmaya yatkındır.
- Optik bakıştır.
- Görüntü tek anlamlıdır.
- Çoğalmaya uygundur.

Yararlanılan Kaynaklar

Hüseyin Gazi Topdemir, *Modern Optiğin Kurucusu: İbnü'l-Heysem Hayatı Eserleri ve Teorileri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

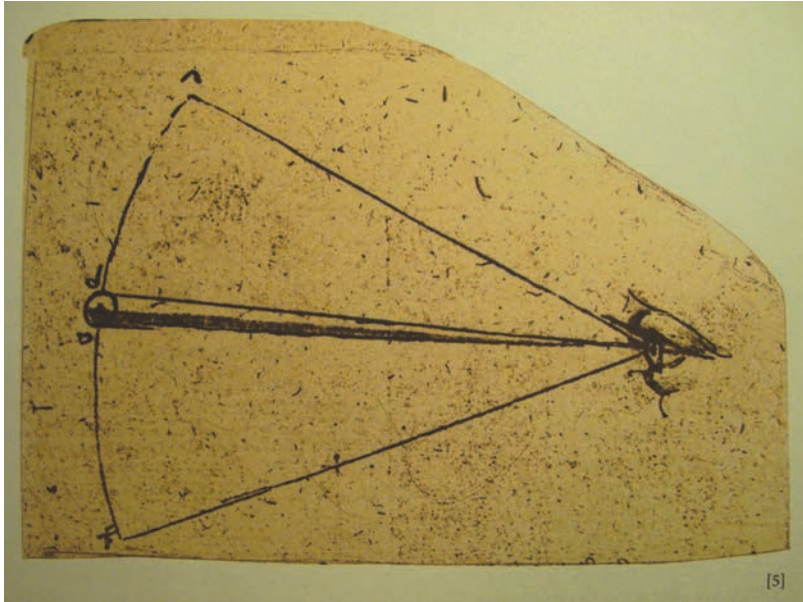
Jonathan Crary, *Gözlemcinin Teknikleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Görme ve Modernite Üzerine*, (Çev. Elif Daldeniz), Metis Yayınları, 2002.

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi Feuerback*, (çev. Sevim Belli), Dördüncü basım, Sol Yayınları, Ankara, 1999.

Philip Steadman, *Vermeer's Camera: Uncovering the Truth Behind the Masterpieces*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Sarah Kofman, *Camera Obscura of Ideology*, Connell University Press, New York, 1998.

Walter Benjamin, *Pasajlar*, (çev. Ahmet Cemal), YKY, İstanbul, 1993.

LEONARDO DA VINCI. Leonardo'nun Defterleri kitabından görmeyle ilgili çizim. Bu çizimle ilgili üstadın notu şöyle: "Bütün nesnerin görüntüleri, duylara gözdeki küçük bir delikten ulaşır."